

מעט על שייקספיר

א. "ריצ'רד השלישי"

בני דורו של שקספיר לא הקלו ראש, כמונו היום. בתארי כבוד חיצוני. היו אלה עדין ימים בהם היה המלך מלך, נסיך נסיד, אציל אציל, והמרזקים בין האנשים והמעמדות קצובים היו וקבועים. בן העם הפשוט לא העז להתנשא על נכבדים ממנו. תארים לא היו נטולי תוכן, אלא הגדירו את מצבו של נושאם בעולם. בין בני תמותה לא היה רם ונשא ממלך, כפי שבעולם כולו לא היה רם ונשא מהאל. המלך סמל היה, סמל השלטון, סמל סדרי הטבע הקבועים. בתור כוזה היה עליו להיות בעל תכונות מסוימות. גבון ותכם, אמיץ וכביר כוח, אוהב אמת וצדק, ועם זאת נכנע לרצון האל, שהוא היחיד הגדול הימנו — זוהי תמונת המלך האידיאלי. מלך שקים באמת את כל הדרישות הללו חי במסורת האנגלית, והוא הנרי החמישי. שקספיר הקדיש לו מחזה, אן ביתר דיוק, מחזותים, שהנרי הנרי הנסיך מחיה כבר את הדפים המתמשכים של הנרי הרביעי.

ריצ'רד השלישי הוא האנטיפוד הגדול של הנרי החמישי. כשם שזה היה המלך האידיאלי, הנרי ריצ'רד השלישי סמל המלך העריץ, הבוגד, הכופר. הנרי החמישי ירש את השלטון כחוק: אביו, הנרי הרביעי, משאיר בידיו את הממלכה. הנרי הרביעי הגיע לשלטון בדרכים נפתלות; על ערש מותו נזכר הוא בחטאיו, אך יחד עם זאת מביע את בטחונו שבאלה קנה את צדקת בנו. הבן הוא היורש החוקי, ועל כן יוכל להגשים את מאווי האב. (אנו נזכרים בדוד ושלמה). הנרי החמישי מממש את כל התקוות שתלו בו, אך גלגל הסבה והמסובב אינו חוזר על עקביו. על הנכד, הנרי הששי, לשאת את חטאי הסב. ריצ'רד פלנטג'נט, הדוכס מיורק, אביו של ריצ'רד השלישי, הדוכס מגלוסטר, קם לו כיריב וקורע מידיו את הממלכה. ריצ'רד פלנטג'נט אינו מגיע לשלטון — הוא נופל באחד הקרבות. בנו הבכור, אדוארד, מגיע לשלטון אחר הנרי. ריצ'רד גלוסטר הוא השלישי בשורת בני פלנטג'נט, ואין לו תקוה רבה להגיע לכס המלוכה. למלך אדוארד הרביעי שני בנים. בן פלנטג'נט השני, הדוכס מקלרנס, אף הוא בעצם בוחו ונתברך בילדים, אך לא אלה יעכבו את ריצ'רד ממשמתו, והוא מסלק את המכשולים אחד אחד. הוא מגיע לשלטון ע"י רצח משולש.

אמרנו שריצ'רד השלישי הוא האנטיפוד של הנרי החמישי. אלו הן שתי דמויות מלכים השונים זה מזה עד קצה גבול האפשרות. בדרך כלל קשה עלינו תאור הטוב המשלם יותר מאשר הרע המשלם. שקספיר לא חרג מכלל זה. במחזה

הנרי החמישי חשים, אנו בסתירות מספר, ונשארים לבסוף ברושם מחולק למדי. ריצ'רד השלישי, לעומת זה, כלו מקשה אחת, רושם אחד, עוז ובטחון. יתכן ומכל מחזות המלכים שכתב שקספיר הנו המחזה רב הרושם ביותר: על כל פנים, ודאי שהנו האחד ביותר.

יש ולפי חיצוניותו של האדם אפשר אף לשיפוט על פנימיותו. כך הוא הדבר, על כל פנים, אצל ריצ'רד. מעיד הוא על עצמו כי הנו צולע וגבן. הכלבים נובחים כאשר הם חשים בו — כבוד שחוץ מריצ'רד גלוסטר זוכה בו רק השטן. תכונת הצליעה שבו אף היא הזכרה בלתי נעימה של אותה דמות תופת. אריביו של ריצ'רד מצדם מוסיפים קוים לאמונה. מרגרטה, אלמנת הנרי השישי, שריצ'רד רצח את בעלה ובנה, קוראת לו בן השאול.

מחזות המלכים של שקספיר מגוללים לפנינו פרק ארוך מההיסטוריה האנגלית, ובפרט את תקופת "מלחמת השושנים" מלאת התמורות, האבקות בית לגוסטר ובית פלנטג'נט על כס המלוכה. רב המחזות רציפים, ואותן הדמויות מופיעות בהם. המחזה "ריצ'רד השלישי" ממשיך לטוות את חוטי ארג המאורעות שנשארו רפויים מ"הנרי השישי". ריצ'רד גלוסטר מוכר לנו כבר מ"הנרי השישי", ובפרט המחזה החדש נושא הוא כבר בנטל כבד של עוון ובגידה. לו היה המחזה בן זמננו, היה הסופר, ללא ספק, מלעיט אותנו בהסבר פסיכולוגי מתמשך על כעורו החיצוני של ריצ'רד, המעצב את גורלו בסבך מעשים בעלי כעור מוסרי. שקספיר, ללא עזרת פרויד, פותח את מחזהו במובולוג של ריצ'רד, שבו אנו עומדים היטב על תכונות האיש. הוא מעיד על מומיו ועל שחיתות תארו, ומצין, שבאשר אינו יכול מפאת רוע מראהו לעסוק בגנוני האהבה הדקים, יתא עליו לעסוק בגנוני הפוליטיקה השפלים והבוגדניים. הוא לא יהנה מאהבת גשים: אך הוא ישלוט על הארץ. ובכן, נתוח פסיכולוגי של מקור הרע. אך האם באמת כנים דברי ריצ'רד על עצמו? נתזור ועל כך שבפרוס המחזה ריצ'רד הוא דמות מגבשת, שחטאים הרבה נכרכים על עקביו. לא עתה מתליט ריצ'רד על דרכו. הוא עומד כבר במרחק ניכר מנקודת המוצא. שנית, למרות כעורו נתן בכוח משיכה מיוחד. על הדוחה שבתארו הוא מתגבר בכוח שכלו הבלתי רגיל. ועדות לכך הסצינה המזוהה שבינו לבין אנה, אלמנת הנסיך אדוארד, בן הנרי השישי. אדוארד הרביעי גוסס; שני בניו הצעירים והדוכס מקלרנס חוסמים את מעלות השררה בפני ריצ'רד; אך במחשבותיו סלקם בדרכו. אנה נראית לו כאשה שברית הנשואין אתה תקדם בהרבה את מטרותיו; הרי היא כעין גשר בין בית פלנטג'נט לבית לגוסטר. והרי ריצ'רד יוצא לכבוש את לבה של אנה, והרגע שבוחר הוא לשם כך אינו אלא כאשר היא מלחה לקבורה את גופת הנרי השישי, שנרצח ע"י ריצ'רד. ליד ארון קרבנו, בפני אשה שרצח את אביה ובעלה, מפיל ריצ'רד את תחינתו. בחירת המקום והזמן, שאינה נראית כמתאימה ביותר, מעידה על חכמתו השטנית. מכוער ובעל מום — כיצד ימשוך לב אשה? הוא מפגין את

עוצם כוחו — קרבנו מוטל לפניו בארון מתים, ועם זאת מראה לאנה שהיא, ואך היא בלבד, תוכל להשפיע עליו לחזור למוטב. איזו אשה לא חשה בלבה אי פעם את הרצון להפוך פושע לאדם ישר? איזוהי האשה, אשר אינה סבורה, כי רכות והבנה הן הן תכונות היסוד של המין החלש, ובעזרתן אפשר להפוך ושחור ללבן? אמונה גשיית מובהקת זו הופכת לאנה לרועץ. היא פותחת בדברי נאצה וחרפה לריצ'רד, אך רושם הרוצח החוזר למוטב מתגבר על שכלה ההבנתה והיא נענית לבקשתו. ריצ'רד, המכיר את עצמו, אינו יכול שלא לבכור לה בנפשו ושהרי מי כמוהו יודע באיזו קלות נפלה בפת.

ריצ'רד זכה לאהבת אשה, אך אופיו אינו משתנה בשל כך. כנותו באמרו שבאשר אינו מתאים לאהבת נשים פונה הוא למעשה אופל מוטלת, על כן, בספק. זרע הרע טמון היה בו מתחילת ברייתו, נבט העשה פרי. כל ההסברות האפשריות — מום, פתוי הכתר, ושנאת אחים, אין בכוחן לתרץ את מעשיו של ריצ'רד. מלכים הרבה מופיעים במחזות ההיסטוריים של שקספיר אשר מגיעים אל השלטון שלא כחוק, בדרכים מעוקלות; אך אין אף אחת מהם שקולה כנגד ריצ'רד השלישי. הדמות הקרובה ביותר לריצ'רד בגלריה השקספירינית היא זו של מקבת; שני המחזות נכתבו מתוך מניע דומה: ריצ'רד השלישי, כדי להאדיר את דמות הנרי השביעי, אב אביה של המלכה אליזבת; מקבת, כדי להצדיק, ע"י הנבואה לבנקו, את זכות ג'ימס הראשון לכס המלוכה האנגלי. מכאן גם הצורך להשחיר את מקבת וריצ'רד. אך מקבת תלש שעה שריצ'רד חזק; מכון שעה שריצ'רד מכון; מופיע תחילה מצוייד בשלל מעלות טובות בשעה שריצ'רד הינו מלכתחילה סמל הרע.

אין הסברה להעתו של ריצ'רד. הוא מגבב רצח על רצח, אלימות על אלימות. הוא מרע לכל הקרובים אליו וכפוי טובה לעוזריו הנאמנים ביותר. הוא מסכן בשל ערמממותו שאין לה גבול וצלו הכבד, המעוקם, זורע זוועה מסביבו. חולשותיו הופכות לכלי נשק בידיו: הוא מכריו על עצמו כעל אדם ישר, נאמן, שאינו מבין גנוני חן; ודווקא כעורו מפתה אחרים להאמין בהכרזות אלה. עליבותו החיצונית מטעה; יריביו אינם מעריכים את כוחו אלא עד שמאוחר מדי בשבילים לתקן את שגיאתם. ריצ'רד בנו לאלה המאמינים לו, ומשמיד את המתנגדים לו; יחס אנושי פשוט אינו מתגלה באף אחד מדבוריו ובמעשיו. הוא שובר את לב אמו ומענה את אשתו עד מות. הוא נטול כמעט כל רגש אנושי.

כוח מיוחד ועמקות מיוחדת משוות להתפתחות העלילה קללותיה של מרג' ריטה, אלמנת הנרי השישי, מלכת אנגליה לשעבר. השנאה מחדדת את חושיה והיא רואה את בית פלנטג'נט השנוא עליה בכל מערומיו. היא צופה מראש את מה שיעולל ריצ'רד לקרוביו. קללותיה נשמעות כצו הגורל. לאט לאט הן מתקיימות; וכל אחד מקרבתיו של ריצ'רד, זוכר בשעתו האחרונה את קללת מרג'ריטה. אין מנוס מקללת הגורל על בית פלנטג'נט, שקרע את השלטון מבית לבקסטר. מלחמה פנימית, שהיא האימה מכל, משמידה אותו מבפנים. ריצ'רד,

הסבור שהוא פועל לטובתו הוא, בסופו של דבר אינו אלא ממלא את הקללה העתיקה "מהרסיך ומחריבין ממך יצאו".

דמותו השחורה של ריצ'רד שולטת על המחזה. אף דמות אחרת אינה משאירה רושם בר קיימא. יתרה מזו: גורלו של ריצ'רד הוא הקרוב ללב הצופה. ערום מכל מה שמקרב אדם לאדם, הינו נמדד בקנה מידה אל-אנושי. נגודו, הנרי התמישי, היה קרוב לאלהים. ריצ'רד קרוב לשטן. אין דבר היקר והקדוש בעיניו. הוא אמיץ; אך גבורתו נובעת לא מגדולה נפשית אלא מבוז לבני תמותה. נפילתו הסופית הנה רבת רושם. קריאתו האחרונה, הבלתי נכנעת: "ממלכתי עבור סוסי" עוד מהדהדת בתלל כאשר מבשרים על מותו.

ריצ'רד הזכרוע. עם מותו נסתיימה אף מלחמת השושנים העקובה מדם. הנרי השביעי לבית לנקסטר מוכרו למלך, הנושא לאשה את אליזבת בת אדוארד הרביעי, נצר אחרון לבית פלנג'נט. תור הזהב, רומז לנו שקספיר, בא לאנגליה. האמנם כך הווה? אנו יכולים רק לציין, שהנרי השביעי היה אביו של הנרי השמיני.